

Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України

Дано визначення термінам «фінансова грамотність» та «фінансова просвіта», оцінено рівень фінансової грамотності в Україні та за кордоном, запропоновано шляхи підвищення її рівня в Україні шляхом реалізації основних положень стратегії та цільових програм фінансової грамотності.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова просвіта, цільові програми.

Актуальність. У чому важливість фінансової грамотності? Фінансова грамотність стала світовим рухом. Швидкими темпами поширюється створення національних програм підвищення фінансової грамотності споживачів фінансових послуг, особливо після світової фінансової кризи. І в цьому процесі роль держави стає надзвичайно важливою. Проте для ефективного виконання функцій держави необхідна співпраця з іншими зацікавленими сторонами учасниками процесу підвищення рівня фінансової грамотності, зокрема приватним сектором, фінансовими установами.

Фінансова грамотність є важливою для окремих осіб, фінансової системи та для розвитку економіки загалом.

У довгостроковій перспективі розвиток економіки залежить від розподілу ресурсів. За інших рівних умов, що вищим є коефіцієнт окупності капіталовкладень з урахуванням рівня ризику, то кращими є перспективи довгострокового розвитку економіки. Фінансова грамотність є чинником, який впливає на розподіл ресурсів в економіці. І якщо рівень фінансової грамотності інвесторів є високим, вони відповідально підходять до формування інвестиційної стратегії, приділятимуть належну увагу ризикам, пов'язаним з альтернативними інвестиційними можливостями і здійснюватимуть виважений аналіз співвідношення ризику і доходності інвестицій, продуктивного використання ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні проблему підвищення рівня фінансової грамотності можна віднести до загальнонаціональних, оскільки вона безпосередньо пов'язана зі зростанням конкурентоспроможності держави та її фінансовою безпекою.

Так, відповідно до міжнародних рейтингів, Україна за глобальним індексом конкурентоспроможності у 2012 р. покращила свої позиції порівняно з 2011 р. на 7 балів та обійняла 82 сходинку з-поміж 142 держав світу, опинившись між Румунією та Грузією (табл. 1).

Зрозуміло, що наявна ситуація обумовлена й рівнем фінансової грамотності та обізнаності громадян, сучасний портрет яких сьогодні виглядає досить непривабливо.

Сьогодні експерти з багатьох країн світу дійшли висновку, що глобальна фінансова криза здебільшого була спричинена через фінансову безграмотність споживачів фінансових послуг. Щоб уникнути такої ситуації в майбутньому, уряди багатьох країн світу спрямовують зусилля на

Таблиця 1

Рейтинг країн за Глобальним індексом конкурентоспроможності (ГІК) [1]

ГІК		2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	Зміна рейтингу 2010/2011	Зміна рейтингу 2011/2012
	США	6	1	1	2	4	5	-2	-1
	Німеччина	8	5	7	7	5	6	2	-1
	Франція	18	18	16	16	15	18	1	-3
	Китай	54	34	30	29	27	26	2	1
	Естонія	25	27	32	35	33	33	2	0
	Польща	48	51	53	46	39	41	7	-2
	Латвія	36	45	54	68	70	64	-2	6
	Росія	62	58	51	63	63	66	0	-3
	Казахстан	56	61	66	67	72	72	-5	0
	Болгарія	72	79	76	76	71	74	5	-3
	Румунія	68	74	68	64	67	77	-3	-10
	Україна	78	73	72	82	89	82	-7	7
	Грузія	85	90	90	90	93	88	-3	5
	Вірменія	81	89	90	97	98	92	-1	6
Кількість країн-учасниць		125	131	134	133	139	142		

розроблення національних стратегій фінансової грамотності та вкладають великі фінансові ресурси для підвищення її рівня серед населення [2].

Результати дослідження стану фінансової грамотності в Україні. Фінансова грамотність є сукупністю знань, вмінь та навичок, які потрібні населенню для прийняття відповідальних економічних і фінансових рішень з належним рівнем компетентності, і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

Створення та виведення на ринок складних фінансових інструментів, інноваційних фінансових послуг, нових можливостей і варіантів управління власними фінансами створює додаткові фінансові ризики щодо прийняття

розумних рішень фізичними особами з питань планування особистого та сімейного бюджету, здійснення заощаджень та інвестицій, отримання кредитів та управління власним боргом. Результати проведених досліджень з оцінки фінансової грамотності показують, що населення України має **помірний** рівень фінансових знань, а саме [3]:

- має лише базові знання та навички з фінансової грамотності;
- використовує тільки найпростіші послуги, в основному – платежі;
- не відчуває себе комфортно ані щодо фінансових послуг, ані щодо їх провайдерів;
- не відчуває себе захищеним у випадку суперечок з фінансовою установою;
- не знає, що робити при виникненні проблем з фінансовою установою;
- не цікавиться фінансовими новинами;
- у питаннях фінансів довіряє родичам та знайомим;
- не аналізує можливості сімейного бюджету тощо.

Аналіз поточної ситуації, що склалася в Україні, свідчить про те, що більшість населення не звикло вести докладний сімейний бюджет. Результати аналізу щодо ставлення українців до отримання кредитів показують, що понад третина українців (38%) вважає виправданим купувати в кредит, якщо на ці товари встановлений розпродаж або знижки. Близько 18% вважає виправданим брати на себе кредитні зобов'язання для інвестування у власну освіту. Натомість близько 12% громадян переконані, що брати кредит не виправдано за жодних умов. І 27% домогосподарств взагалі не роблять жодних заощаджень. Ті ж домогосподарства, в яких практикуються заощадження доходів, відкладають гроші на чорний день (58%). Серед інших причин: підняти свій життєвий рівень у майбутньому (25%), бути незалежним та мати можливість робити вибір (17%), а також залишити гроші своїм нащадкам. Водночас 49% громадян, в яких залишаються кошти на кінець місяця після сплати всіх витрат, не несуть їх до фінансових установ, а залишають у себе в готівковій формі. Така ситуація спричинена, насамперед, зниженням довіри до банківського сектору, а також низьким рівнем інформованості населення про асортимент та переваги банківських продуктів і послуг. Майже третина споживачів (30%) витрачає залишкові кошти на купівлю споживчих товарів. Лише 10% кладуть гроші на депозитні рахунки в банк, а менше 1% роблять інвестиції в інструменти капіталу. Відсутність фінансової обізнаності та системи захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні поєднується з нарощуванням обсягів заборгованості фізичних осіб за отриманими кредитами [4].

Проте аналіз стану фінансової грамотності в інших країнах показав, що такі самі проблеми існують і в них (рис. 1). Так, у Польщі 55% домогосподарств не мають бюджету, проте 77% респондентів зазначили, що відстежують власну фінансову ситуацію; 73% зазначили, що вчасно сплачують рахунки, лише кожен десятий мав би ресурси для фінансування основних потреб протягом більше ніж 6 місяців, якби втратив основне джерело доходу, 46% респондентів не практикують довгострокових заощаджень, надаючи перевагу витратам наявних коштів, а рівень використання фінансових інструментів залишається низьким порівняно з іншими країнами із розвинутою ринковою економікою. Лише 63% мають

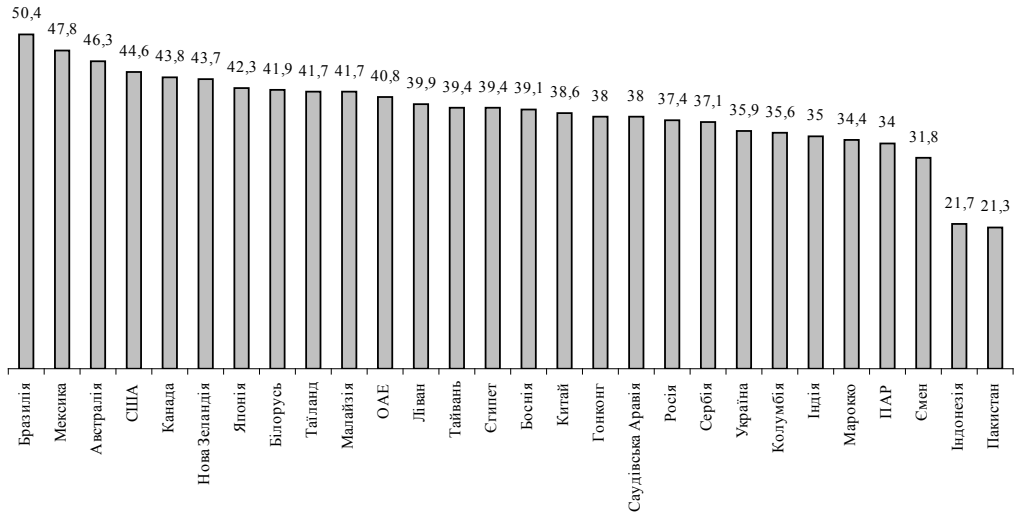

Рис. 1. Рейтинг фінансової грамотності (лютий-квітень 2012 р. 25 тис. учасників із 28 країн)

банківський рахунок, 36% повідомили про наявність страховки, 25% мають кредитні картки, 26% є учасниками пенсійного фонду і лише 16% мають ощадний рахунок [A. Ruchwalski – представник відділу просвіти Комісії фінансового нагляду Польщі (Komisja Nadzoru Finansowego)].

В Канаді – 49% дорослого населення не планують бюджету взагалі, 57% у віці від 18 до 29 років не мали особистого бюджету і 47% у віковій групі 60-69-річних 48% респондентів у групі з найнижчим рівнем доходу зазначили наявність певних проблем, які виникають час від часу, а 11% мали надзвичайно серйозні фінансові проблеми. 75% респондентів зазначили, що потребують допомоги в таких напрямках, як відстеження витрат, фінансове планування та отримання інформації [Statistics Canada].

У Чехії 35% респондентів оцінили рівень власних фінансових знань на «3» бали за п'ятибальною шкалою; 29% опитаних зізналися, що рівень їх фінансових знань не дозволяє їм використовувати певні фінансові продукти (інвестиційні, кредитні); 81% із загальної кількості опитаних заявили, що під час навчання в школі не отримали належних і достатніх фінансових знань. Окрім цього, лише чверть чеських домогосподарств регулярно планує бюджет, а $\frac{2}{5}$ домогосподарств планують тільки значні витрати [5].

Складність сучасних фінансових продуктів і послуг вимагає додаткової фінансової освіченості населення щодо управління власними фінансами. Але навіть порівняно прості фінансові продукти можуть бути складними для громадян, які не мають елементарних основ фінансової грамотності. Відповідно, між розвитком більш складних фінансових продуктів та здатністю споживачів їх розуміти існує великий розрив.

Фінансова грамотність та обізнаність споживачів у власних правах є передумовою для створення ефективних і прозорих ринків капіталу та економіки в цілому. Навчання фінансової грамотності та адекватне нормативне забезпечення захисту прав споживачів є ключовими елементами посилення спроможностей споживачів фінансових послуг.

Фінансова грамотність, фінансова просвіта. Терміни «фінансова грамотність» та «фінансова просвіта», як правило, використовуються як два взаємозамінні поняття. Проте, на нашу думку, фінансова грамотність є дещо ширшим поняттям на відміну від «фінансової просвіти», оскільки вона охоплює як розуміння фінансових послуг, що надаються, так і поведінку людини щодо їх використання та управління своїми коштами протягом свідомого життя. Тобто фінансова грамотність формує відчуття власного потенціалу людини, її здатність використовувати набуті знання для прийняття раціональних, виважених рішень з метою покращення свого матеріального становища як тепер, так і в майбутньому.

Основною метою фінансової грамотності є зміна поведінки людини через надання їй інформації та вироблення практичних навичок стосовно використання фінансових продуктів, про фінансові ризики та шляхи їх мінімізації. Отже, «фінансова грамотність – це поєднання розуміння фінансових продуктів і понять споживачами (інвесторами) з їхньою здатністю впевнено оцінювати фінансові ризики і можливості, здійснювати свідомий вибір, знаходити джерела, до яких можна звернутися по допомогу, і вживати інші ефективні заходи з метою покращення свого фінансового добробуту.

Фінансова просвіта – це процес покращення громадянами своїх знань та розуміння фінансових ризиків, понять, послуг, продуктів, спрямований на формування навичок. Цей процес відбувається протягом тривалішого проміжку часу (є більш тривалим), оцінити його значно важче, ніж оцінити покращення знань.

Умовою досягнення успіху фінансової просвіти є комплексне охоплення навчальними заходами усіх аспектів функціонування фінансового ринку з правильним розставлянням пріоритетів:

- споживачі товарів і послуг повинні чітко розуміти свою роль, права та обов'язки на фінансових ринках;
- спроможність домогосподарств реально оцінювати потенційні зобов'язання (зокрема, пов'язані з отриманням кредиту, в тому числі довгострокові (іпотечний кредит) та контролювати рівень заборгованості за споживчими кредитами;
- виважений підхід до вибору продуктів або форм пенсійного страхування.

При цьому система фінансової просвіти повинна будуватися на таких основних принципах:

- об'єктивності – підвищення рівня фінансової грамотності широкого загалу населення та інформування цільової аудиторії про окремі фінансові продукти та послуги за умови, що така робота не здійснюється з метою реклами відповідних товарів і послуг;
- експертності – високий професійний рівень викладачів, що використовують об'єктивну та надійну інформацію при поширенні знань з фінансової грамотності;
- визначення цільової аудиторії – конкретні проекти або програми з підвищення фінансової грамотності повинні мати чітку визначену цільову аудиторію та використовувати найефективніші канали комунікації.

Стратегія (концепція) фінансової грамотності та цільові програми. Першочерговим завданням сьогодення щодо підвищення

рівня фінансової грамотності та обізнаності населення є розроблення та схвалення на державному рівні Національної стратегії розвитку фінансової грамотності (концепції), яка, своєю чергою, має будуватися з урахуванням модульного підходу, що дозволить включати до неї цільові програми (відомчі та інші підпрограми та ініціативи) підвищення фінансової грамотності, які мають вужчу скерованість і орієнтовані на підвищення знань громадян щодо різних сегментів фінансового ринку.

Стратегічним документом реалізації послідовності програмних дій, які в сукупності повинні забезпечити підвищення загального рівня фінансової грамотності населення, має стати відповідна концепція, розроблення якої продиктоване необхідністю досягнення балансу фінансових знань і навичок громадян з усього спектра питань, які відносять до різних сегментів фінансового ринку та різних цільових аудиторій.

Підхід до підвищення фінансової грамотності повинен бути заснований на обліку практичних проблем домогосподарств, ґрунтуватися на кошику споживчих потреб та бюджеті конкретних цільових груп населення і бути заснованим на практичних запитах громадян.

Отже, основною метою такої концепції повинно бути підвищення фінансової грамотності населення України шляхом розроблення та поетапного впровадження цільових програм на основі національних стандартів. Для реалізації цієї мети потрібно, насамперед, сформулювати базові теоретичні знання і практичні навички, орієнтовані на вироблення установок щодо планування особистих (приватних) фінансів протягом всього життя, надання допомоги у вирішенні першочергових життєвих фінансових проблем. Іншими важливими завданнями повинні стати:

- розробка організаційно-методичного забезпечення та використання доступних каналів передачі інформації для населення;
- розробка та впровадження різноманітних освітніх продуктів з фінансової грамотності;
- регулярне проведення наукових досліджень і моніторинг стану рівня фінансової грамотності;
- розробка і впровадження Національних стандартів з фінансової грамотності;
- створення цільових програм для конкретних груп населення з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

Із даного переліку завдань особливо важливим є формування цільових програм, розрахованих на різні вікові та соціальні групи населення. Поділ населення на вікові групи має особливе значення, оскільки при формуванні теоретичних знань і навичок з фінансової грамотності населення має різний рівень інформованості і ступінь готовності до самостійного здійснення фінансових дій. Найбільш інформованим, згідно з проведеним моніторингом, є населення середнього віку, яке має практичний досвід власного ведення бізнесу, участі в інвестуванні, використанні банківських продуктів і послуг. Найменш підготовленими є діти, молодь і пенсіонери. Проте ступінь неготовності цих вікових категорій обумовлений різними чинниками, а тому методичні матеріали та інформаційна політика щодо підвищення фінансової грамотності цих вікових категорій мають бути різними.

Так, для забезпечення безперервності зв'язку «діти – батьки – педагоги» доцільно виокремлювати: 1) дошкільний вік; 2) шкільний вік: школи, гімназії, ліцеї; 3) учні та студенти: професійні училища, середні спеціальні навчальні заклади, коледжі, інститути, університети.

При цьому необхідно сформувати цілу систему навчання, враховуючи специфіку сприйняття цими віковими групами фінансової інформації. Зокрема, для дошкільнят – це проведення розвиваючих ігор, у процесі яких треба познайомити дітей із тим, що таке гроші, заробітна плата, сімейний бюджет, планування витрат, планування заощаджень, на чому можна зекономити кошти та для чого потрібно економити тощо. Наприклад, «Поведінка в магазині», «Плануємо свій кишеньковий бюджет», «Відпочинок» тощо.

Якщо брати до уваги шкільний вік, то його слід розмежовувати на початкову й середню школу, причому у початкові класи необхідно на основі одержаних у дитячому садку початкових уявлень і знань вводити на рівні проведення виховних годин та факультативних уроків базові поняття фінансової грамотності, в тому числі запровадити методіку проведення ділових ігор фінансового спрямування. На уроках математики варто вводити для розв'язування приклади та задачі з елементами фінансових розрахунків.

Щодо середньої школи, то на цьому віковому рівні слід продовжувати формування знань та практичних навичок із фінансової грамотності: на факультативних уроках, виховних годинах, позакласному вихованні, самостійному виконанні невеликих завдань з використанням Інтернету, під час екскурсій до фінансово-кредитних установ, організації тематичних зустрічей із працівниками фінансово-кредитних установ.

Іншою віковою групою, яка потребує поглибленого вивчення фінансової грамотності, є молодь, для якої особливо важливо поглиблювати знання та розвивати практичні навички у вирішенні проблем фінансування освіти, придбання чи оренди житла та автомобіля, подорожування за кордон, залучення та ефективного управління кредитними ресурсами.

Важливим завданням є підвищення рівня фінансової грамотності дорослого населення, оскільки воно повинно провадити самостійне, виважене та розумне фінансове життя при користуванні різними фінансовими продуктами і послугами, а також для планування майбутнього пенсійного забезпечення.

Найвразливішою віковою групою населення є пенсіонери, і саме ця група потребуватиме роз'яснень щодо вміння раціонально та ощадливо розпоряджатися своїми коштами, відстоювати права споживачів фінансових послуг, захищатися від фінансового шахрайства.

Пропозиції та очікувані результати. Для масового охоплення вікових груп необхідне об'єднання зусиль державних, приватних та громадських установ і організацій для підвищення фінансової обізнаності населення при безумовній координації державою даного процесу відповідно до Національних стандартів фінансової грамотності. У зв'язку з цим варто об'єднати та скоординувати зусилля Міністерства освіти і науки України, Національного банку України, закладів-партнерів науково-навчального комплексу «Економосвіта» (Інституту регіональних досліджень НАН

України, Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ), Тернопільського національного економічного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Луцького національного технічного університету, Львівської державної фінансової академії, Львівської комерційної академії), а також навчальних закладів економічного профілю, визначивши їх базовими закладами у регіонах із впровадження курсу «Фінансова грамотність». Сприяти підвищенню рівня фінансової грамотності та обізнаності можна шляхом реалізації таких заходів:

- стандартизації необхідних знань та навичок;
- створення робочих груп для розробки цільових програм фінансової грамотності населення (координація – Міністерство освіти і науки України, Національний банк України);
- підготовки компетентних спеціалістів і викладачів з питань фінансової грамотності;
- включення питань фінансової грамотності до навчальних планів освітніх установ;
- створення центрів фінансової обізнаності при навчальних закладах і центрах зайнятості, публічних бібліотеках за сприяння місцевих органів влади та комерційних структур;
- створення реальної системи захисту прав та інтересів споживачів на фінансовому ринку;
- проведення Міністерством освіти і науки України, Урядом та Національним банком роз'яснювальної роботи з населенням з питань прийняття важливих фінансових рішень у кризових та стандартних ситуаціях;
- відкриття окремих сторінок на сайтах органів влади, а в подальшому – створення державного та відомчих сайтів з фінансової грамотності з урахуванням кращого світового досвіду для різних цільових аудиторій;
- створення відповідного механізму фінансового забезпечення розробки і впровадження цільових програм з фінансової грамотності;
- створення механізму оцінювання, відбору та тиражування кращих інформаційно-освітніх продуктів.

Важливим завданням також повинно бути розроблення науково-обґрунтованих підходів щодо створення системи моніторингу рівня фінансової грамотності населення.

Зрозуміло, що перераховані завдання розраховані на коротко- та довгострокову перспективу. У короткостроковому періоді повинні виконуватися цілі й завдання, скеровані на забезпечення фінансової стабілізації домогосподарств і окремих індивідів.

Довгострокові цілі й завдання мають бути спрямовані на формування фінансової культури населення, запровадження основ, правил і принципів ефективної фінансової поведінки усіх членів суспільства.

Результатом реалізації визначених цілей і завдань, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення, повинні стати розвиток людського потенціалу, підвищення рівня добробуту і фінансової безпеки громадян України, підвищення довгострокового інвестиційного попиту, приплив ресурсів населення в економіку країни, підвищення

ефективності домогосподарств у прийнятті фінансово-економічних рішень, розвиток конкуренції на фінансових ринках та зміцнення фінансової стабільності національної системи.

Висновок. Фінансова грамотність є важливим чинником забезпечення спроможності управляти фінансовими ресурсами і сталості та ефективності фінансової системи, а також розвитку економіки країни.

Підвищення рівня фінансової грамотності окремих осіб і сімей посилить їх спроможність здійснювати ефективний контроль за використанням власних фінансових ресурсів і приймати якісні фінансові рішення. Вищий рівень фінансової грамотності дозволить українцям краще розуміти фінансові ризики, удосконалити управління ними. Фінансова грамотність має стати невід'ємним елементом фінансової культури суспільства.

Список використаних джерел

1. Блискавка О. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку / О. Блискавка, А. Зеленцова. – Режим доступу : <http://ua.for-ua.com/economics/.../131317.html>.
2. Климчук А. Фінансова грамотність населення України залишає бажати кращого / А. Климчук. – Режим доступу: <http://www.business-territory.com/.../finansova-group>.
3. Киосаки Р. Т. Руководство богатого папы по инвестированию / Р. Т. Киосаки, Ш. Л. Летчер. – Львів : Люкспринт, 2005. – 352 с.
4. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки / Р. Бонд. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf
5. Дані з Веб-сторінки. – Режим доступу: <http://www.czechba>.

Смовженко Т. С., Кузнецова А. Я. Финансовая грамотность населения и ее влияние на развитие экономики Украины.

Дано определение терминам «финансовая грамотность» и «финансовое просвещение», оценен уровень финансовой грамотности в Украине и за рубежом, предложены пути повышения ее уровня в Украине путем реализации основных положений стратегии и целевых программ финансовой грамотности.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовое просвещение, целевые программы.

Smovzhenko T. S., Kuznyetsova A. Ya. Financial Literacy of the Population and its Impact on the Development of Ukrainian Economy.

The terms «financial literacy» and «financial education» are defined; the level of financial literacy in Ukraine and abroad is estimated; the ways of its level improvement in Ukraine through the implementation of the main provisions of the strategy and targeted programs of financial literacy are proposed.

Keywords: financial literacy, financial education, targeted programs.

Надійшло 22.04.2013 р.